

СЕКЦІЯ 1. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК [159.9:351.74](477)(043.3)

**СОЦІАЛЬНИЙ І ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ
ЯК ВАЖЛИВА КОМПЕТЕНЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД**

Алексєєнко Н.В., викладач
кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківський національний університет внутрішніх справ

Здійснено теоретичний аналіз неакадемічних видів інтелекту в психологічній науці. Розкрито суть, зміст, поняття та специфіку соціального й емоційного видів інтелекту. Соціальний інтелект розглянуто як пізнавальну специфічну здатність особистості, яка забезпечує успішну взаємодію з людьми. Емоційний інтелект охарактеризовано як сукупність ментальних здібностей, знань і компетенцій, котрі дають людині можливість успішно давати раду різним життєвим ситуаціям. Визначено необхідність подальшого емпіричного вивчення цього феномена серед персоналу кримінально-виконавчої служби для успішного впровадження отриманих результатів у їх професійну діяльність.

Ключові слова: інтелект, соціальний інтелект, емоційний інтелект, персонал, кримінально-виконавча служба, професійна діяльність.

Осуществлен теоретический анализ неакадемических видов интеллекта в психологической науке. Раскрыта суть, содержание, понятие и специфика социального и эмоционального видов интеллекта. Социальный интеллект рассмотрен как познавательная специфическая способность личности, которая обеспечивает успешное взаимодействие с людьми. Эмоциональный интеллект охарактеризован как совокупность ментальных способностей, знаний и компетенций, которые дают человеку возможность успешно справляться с различными жизненными ситуациями. Определена необходимость дальнейшего эмпирического изучения данного феномена среди персонала уголовно-исполнительной службы для успешного внедрения полученных результатов в их профессиональную деятельность.

Ключевые слова: интеллект, социальный интеллект, эмоциональный интеллект, персонал, уголовно-исполнительная служба, профессиональная деятельность.

Aleksieienko N.V. SOCIAL AND EMOTIONAL INTELLIGENCE AS AN IMPORTANT COMPETENCE OF PERSONNEL PENITENTIARY SERVICE: A THEORETICAL OVERVIEW

A theoretical analysis of non-academic types of intelligence in psychological science is carried out. The essence, content, concept and specificity of social and emotional types of intellect are revealed. Social intelligence is considered as the cognitive specific ability of the individual, which ensures successful interaction with people. Emotional intelligence is characterized as a combination of mental abilities, knowledge and competencies that enable a person to successfully cope with various life situations. The need for further empirical study of this phenomenon among the staff of the criminal executive service for successful implementation of the results obtained in their professional activities is determined.

Key words: intelligence, social intelligence, emotional intelligence, personnel, criminal executive service, professional activity.

Постановка проблеми. Кримінально-виконавча служба – виконавчий орган державного управління, що є складником правоохоронної системи України, головна мета якого – забезпечення державної політики у сфері виконання покарань. Працівники кримінально-виконавчої системи вирішують широке коло завдань соціального плану, спрямованих на виправлення та ресоціалізацію засуджених. Успішне досягнення поставлених завдань неможливе без якісного кадрового забезпечення, що потребує психологічної підготовки нової формації особистості персоналу органів і установ виконання покарань.

Ми вважаємо, що проблема психологічної готовності персоналу органів і установ виконання покарань в умовах інноваційних упроваджень у професійну діяльність є важливою, а її сутність полягає в тому, що психологічна готовність до інноваційної діяльності повинна розглядатися як необхідна умова для досягнення стратегічних цілей кримінально-виконавчої служби. Адекватний психолого-педагогічний вплив на засуджених, як підкреслює В. Філоненко, можливий за наявності у співробітника кримінально-виконавчої служби таких особистісних рис, які дозволяють знахо-

дити найбільш ефективні шляхи взаємодії та забезпечують психологічну готовність до ефективного міжособистісного спілкування [18, с. 100].

У зв'язку з цим серед заходів, які покликані сприяти підвищенню ефективності функціонування кримінально-виконавчої системи, першочергове значення в сучасних умовах набуває дослідження специфіки неакадемічних видів інтелекту в працівників органів і установ виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз психологічних досліджень свідчить, що вивчення неакадемічних видів інтелекту (таких, як соціальний і емоційний) представлено значною кількістю наукових праць. Проблеми професійної діяльності персоналу установ виконання покарань вивчали такі українські вчені, як В. Андросюк, О. Беца, Н. Гук, Л. Казміренко, В. Кривуша, Т. Кушнірова, В. Медведєв, В. Синьов, В. Сулицький, Г. Юхновець, Т. Якимчук. Питання дослідження професійної компетентності майбутніх офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України та вдосконалення професійно важливих якостей пенітенціарного персоналу висвітлювали О. Дука, В. Бадира, Л. Багрій-Шахматова, І. Богатирьов, О. Караман, В. Меркулова, О. Третяк, С. Чебоненко, А. Степанюк, Р. Підвисоцький, І. Яковець. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у теорію й практику вивчення виконання та відбування покарань.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичний аналіз неакадемічних видів інтелекту як важливої риси особистості працівника кримінально-виконавчої системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначають Е. Івашкевич та Н. Дика, соціальний інтелект індивіда являє собою своєрідний психологічний інструмент забезпечення людиною власної ефективною життєдіяльності, тому він організований особливим чином, а не існує відірвано від соціальної активності суб'єкта. При цьому активність індивіда, його позиція суб'єктності щодо соціуму виявляється не тільки й не стільки в тому, що людина робить внесок у дещо загальне, інтегрально-соціумне, а в тому, що індивід здатен поза безпосереднім узгодженням з усіма представниками свого соціуму створювати власну систему способів взаємодії з іншими людьми, так званий соціально зумовлений інтерпретаційний комплекс [4, с. 177].

Крім того, як підкреслює Е. Івашкевич, соціальний інтелект є не тільки однією з важливих складових частин процесу життєдіяльності людини, але й багато в чому визначає пізнання й розуміння особистістю

як власних дій, учинків, діяльності в цілому, так і дій інших людей [4, с. 194].

Є. Миرونюк і Д. Симонок указують, що багатьма авторами соціальний інтелект виділяється саме як значима багатоконпонентна здібність, що визначає ефективність соціальних взаємодій і адаптації. Він розглядається як важлива здатність особистості, необхідна для розуміння вчинків і дій людей, комунікативних навичок людини і її невербальних реакцій [10, с. 150].

Аналізуючи генезу поняття «соціальний інтелект», С. Руденко зауважує, що Ю. Ємельянов уперше у вітчизняній психології спробував дати визначення соціального інтелекту, тісно пов'язавши цей термін із поняттям соціальної сензитивності. Він вважав, що на основі інтуїції в людини формуються індивідуальні «евристики», які людина використовує для висновків щодо міжособистісної взаємодії [15].

В. Куніцина виділяє як центральний компонент соціального інтелекту комунікативно-особистісний потенціал, який є досить узагальненим і дозволяє наблизитися до розуміння специфічної структури соціального інтелекту, особливостей його функціонування на різних вікових етапах. Одна з головних інтегральних функцій соціального інтелекту – формування довгострокових, тривалих стосунків із перспективою розвитку та позитивного взаємовпливу на основі усвідомлення рівня й характеру стосунків [5, с. 246].

Л. Ляховець резюмує, що соціальний інтелект являє собою стійку специфічну здатність розуміти самого себе й інших людей, їхні взаємини, прогнозувати міжособистісні події на основі індивідуальних розумових процесів, афективного реагування та соціального досвіду. Автор говорить, що соціальний інтелект – це здатність орієнтуватися на суттєві характеристики комунікативної ситуації, які не піддаються безпосередньому спостереженню, і здатність обирати можливі способи опосередкованого досягнення власних/спільних цілей, спираючись на ці орієнтири. Л. Ляховець наводить основні психологічні функції соціального інтелекту: адаптивна, плануюча, прогностична, мотиваційна, регулятивна, саморозвитку, інтегральна, мобілізаційна; основними педагогічними функціями є: пізнавально-оціночна, комунікативно-ціннісна та рефлексивно-корекційна. Загальноприйнятою у вітчизняній психологічній науці є трикомпонентна структура соціального інтелекту, яка містить когнітивний, емоційний і комунікативно-організаційний складники [7, с. 132].

С. Редько, розглядаючи наявні дослідження соціального інтелекту, вказує, що

чим вищий рівень соціального інтелекту, тим більш розвинені саморегуляція, самовпевненість, здатність впливати на оточуючих. Більш високому рівню соціального інтелекту відповідає й вищий рівень креативності, моральних настанов і самоповаги. Найвищий рівень соціального інтелекту характеризується задоволенням від спілкування та стосунків із колегами, розвинутих почуттям гідності, самоповаги, гнучкістю поведінки, високим рівнем саморегуляції й адаптивності [14, с. 140].

Поняття соціального інтелекту є підґрунтям виникнення ідеї емоційного інтелекту, який розглядається як підструктура соціального інтелекту. Розглядаючи особливості емоційного інтелекту в осіб із різним його рівнем, І. Філіпова відзначає, що емоційний інтелект – поняття, яке використовується в науці з кінця минулого століття. Через свою надзвичайну важливість проблема емоційного інтелекту привертає все більшу увагу науковців. У широкому розумінні емоційний інтелект трактується як здатність диференціювати позитивні й негативні почуття, а також знання про те, як змінити свій емоційний стан із негативного на позитивний [17].

Н. Діомідова вказує, що в психологічній науці під емоційним інтелектом розуміється вміння визначати свої й чужі емоції, а також здатність управляти ними так, щоб досягти поставленої мети [1].

Згідно з уявленнями Д. Карузо, Дж. Майера, П. Салловея (авторів оригінальної концепції емоційного інтелекту) емоційний інтелект – це сукупність ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню й розумінню власних емоцій і емоцій оточуючих. Емоційний інтелект розглядається як підструктура соціального інтелекту, яка включає здатність спостерігати за власними емоціями й емоціями інших людей, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для управління мисленням і діями. Згідно з удосконаленою моделлю Д. Карузо, Дж. Майера й П. Салловея емоційний інтелект включає в себе такі ментальні здібності: усвідомлена регуляція емоцій; розуміння (осмислення) емоцій; асиміляція емоцій у мисленні; розрізнення й вираження емоцій [19, с. 14].

Д. Голмен трактує емоційний інтелект як поєднання когнітивних здібностей і особистісних характеристик. Структура емоційного інтелекту за Д. Голменом є ієрархічною. Так, ідентифікація емоцій є передумовою управління ними. У той же час одним з аспектів управління емоціями є здатність використовувати емоційні стани, що призводять до успіху. Ці три здатності, звернені до ін-

ших людей, є детермінантою для четвертої – входить в контакт і підтримувати добрі взаємини. Надалі Д. Голмен доопрацював структуру емоційного інтелекту. На цей час вона включає чотири компоненти: самосвідомість, самоконтроль, соціальне розуміння й керування взаєминами [21, с. 139].

Ще більш широке трактування емоційного інтелекту міститься в моделі Р. Бар-Она, котрий визначає емоційний інтелект як усі некогнітивні здібності, знання й компетентність, котрі надають людині можливість успішно давати раду різним життєвим ситуаціям. Р. Бар-Он виділяє п'ять сфер компетентності, які можна ототожнити з п'ятьма компонентами емоційного інтелекту. Кожен із п'яти складається з декількох субкомпонентів: пізнання себе (усвідомлення своїх емоцій, упевненість у собі, самоповага, самоактуалізація, незалежність); навички міжособистісного спілкування (емпатія, міжособистісні взаємини, соціальна відповідальність); здатність до адаптації (вирішення проблем, зв'язок із реальністю, гнучкість); управління стресовими ситуаціями (стійкість до стресу, контроль за імпульсивністю); переважний настрій (щастя, оптимізм) [20, с. 16–17].

У психології відомою є концепція емоційного інтелекту, розроблена Д. Люсінім. Він розглядає зв'язок емоційного інтелекту з індивідуальними особливостями особистості інакше. Одне з перших визначень емоційного інтелекту, запропонованих автором, проголошувало, що «емоційний інтелект – це здатність до розуміння як власних, так і чужих емоцій і управління ними». Здатність розуміти емоції означає те, що людина здатна розпізнавати емоцію, тобто встановлювати сам факт існування емоційного переживання в себе або в іншого індивіда; може ідентифікувати емоцію, тобто встановити, яку саме емоцію відчуває сам індивід або інша людина, знайти для неї словесне вираження; розуміє причини, що викликали цю емоцію, і наслідки, до яких вона призведе. Здатність до керування емоціями означає, що людина може контролювати інтенсивність емоцій, насамперед регулювати надмірно сильні емоції; здатна контролювати зовнішні прояви емоцій; може в разі необхідності довільно викликати ту чи іншу емоцію. Оскільки обидва зазначені компоненти можуть бути спрямовані на власні емоції й на емоції інших людей, на думку автора, можна говорити про внутрішньоособистісний і міжособистісний компоненти в емоційному інтелекті [6].

Українські дослідники Е. Носенко та Н. Коврига, спираючись на дослідження вказаних

вище авторів, пропонують п'ятифакторну структуру емоційного інтелекту, в якій поряд із зазначеними вище складовими частинами виділяють спроможність особи налаштувати себе на діяльність і здатність підтримувати доброзичливі стосунки з іншими людьми в процесі спілкування і взаємодії. Ця структура емоційного інтелекту доповнена шляхами його дослідження та розвитку через розвиток нейротизму (емоційної стійкості), екстраверсії, гнучкості в спілкуванні та сумлінності, які раніше майже не розглядали під час аналізу особливостей емоційного функціонування людини [12].

В українській психології В. Зарицькою розроблена структура емоційного інтелекту, що включає чотири базових компоненти: розуміння власних емоцій, самоконтроль і саморегуляція емоцій, розуміння емоцій інших, використання емоцій у спілкуванні й діяльності. Для визначення рівня розуміння власних емоцій виділені такі показники здібностей: розпізнавати власні емоції, оцінювати свій емоційний стан, визначати причину виникнення емоцій, пояснювати значення емоцій, позитивно сприймати оцінку своїх емоцій іншими. Для визначення рівня самоконтролю й саморегуляції емоцій виділена така система здібностей: стримувати емоції, проявляти емоції відповідно до ситуації, зберігати спокій у складних ситуаціях, контролювати, регулювати власні емоції. Для визначення рівня розуміння емоцій інших людей дослідницею визнані доцільними такі показники: здатність усвідомлювати емоційні стани інших, розуміти невисловлені емоції інших, здатність до емпатії, здатність позитивно впливати на емоційні стани інших, передбачати силу емоцій інших, їх тривалість, наслідки. Для визначення рівня здатності використовувати емоції вибрані такі показники: емоційна стійкість, здатність до екстравертної чутливості, гнучкість прояву в спілкуванні, домінування позитивних емоцій, здатність зближуватися з людьми на емоційній основі. Це основні орієнтири, засвоєння яких дає можливість говорити про наявність певного рівня розвитку емоційного інтелекту [3].

О. Макаревич вважає емоційний інтелект складовою частиною інтелектуально-го капіталу [8, с. 87]. Е. Носенко розглядає емоційний інтелект як прояв рефлексивної свідомості, котра є важливим складником особистісного потенціалу [11]. В. Зарицька визначає емоційний інтелект як складник готовності особистості до професійної діяльності [2].

У сучасному суспільстві, як зазначають Т. Попова й І. Горват-Янушевська, пробле-

ма прояву й розуміння емоцій виявляється досить гостро. З особливою силою й чіткістю емоційні проблеми проявляються в людей із низьким рівнем емоційного інтелекту, унаслідок чого емоції перешкоджають здійсненню намірів, порушують міжособистісні стосунки, не дають змоги належним чином виконувати службові та сімейні обов'язки, ускладнюють відпочинок, погіршують здоров'я [13, с. 63].

На думку О. Сем'ян, однією зі складових частин людського капіталу є емоційний інтелект, дослідженню якого сьогодні приділяється велика увага. Одним із напрямів наукового пошуку в соціокультурній сфері стратегічного розвитку підприємств стали дослідження оцінювання персоналу не тільки за критерієм інтелекту, але й за рівнем емоційного інтелекту. Концепція емоційного інтелекту сьогодні є дуже важливою під час розгляду відтворення людського капіталу, особливо в процесі його використання. Емоційний інтелект безпосередньо впливає на здатність людини запропонувати свої знання, вміння та навички на ринку праці й застосувати їх у практичній діяльності. Сьогодні запорукою професійного, кар'єрного та фінансового успіху є вміння адаптуватися в процесі соціальних і трудових відносин, володіння комунікаційними, когнітивними й іншими здібностями згідно з вимогами ринкової економіки [16, с. 78].

О.М. Медведева та М.І. Кірнос убачають в емоційному інтелекті одну з важливих складових частин інноваційного потенціалу особистості [9, с. 60]. У зв'язку із цим особливо важливого значення набуває проблема формування психологічної готовності працівників кримінально-виконавчої служби до інноваційної діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, теоретичний аналіз проблеми дозволив розкрити суть і зміст таких понять, як емоційний і соціальний інтелект. Було розкрито психологічний складник цих феноменів. Соціальний інтелект розглядається вченими як важлива складова частина процесу життєдіяльності людини, багатокomпонентна здібність особистості, що визначає ефективність соціальних взаємодій і адаптації в соціумі завдяки вмінню розуміти самого себе й інших людей, їх взаємини, прогнозувати міжособистісні події на основі індивідуальних розумових процесів, афективного реагування та соціального досвіду. Емоційний інтелект розуміється як підструктура соціального інтелекту, тобто це здатність особистості диференціювати позитивні й негативні почуття, уміння проявляти емоції відповідно до ситуації, зберігати спокій у складних ситуаціях, контролювати, регулювати власні емоції.

Проведене дослідження висвітлює теоретичний аспект розгляду окресленої проблеми, тому доцільним і перспективним слід вважати емпіричне вивчення соціального й емоційного інтелекту працівників кримінально-виконавчої служби України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Діомідова Н. Теоретичні підходи до визначення емоційного інтелекту / Н. Діомідова // Міжнародний науковий журнал «Науковий огляд». – 2015. – Т. 4. – № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/470>.
2. Зарицька В. Емоційний інтелект як складова готовності особистості до професійної діяльності / В. Зарицька // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. – 2014. – №. 49. – С. 42–51.
3. Зарицька В. Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки : [монографія] / В. Зарицька. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 304 с.
4. Івашкевич Е. Особливості розв'язання проблеми структури соціального інтелекту майбутнього педагога / Е. Івашкевич, Н. Дика // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика», 22 жовтня 2014 р. – Харків : НТУ «ХП», 2014. – Вип. 40–41 (44–45). – С. 173–185.
5. Куниціна В. Межличностное общение / В. Куниціна, Н. Казаринова, В. Погольша. – СПб : Питер, 2003. – 544 с.
6. Люсин Д. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д. Люсин // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования ; под ред. Д. Люсина, Д. Ушакова. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – С. 29–36.
7. Ляховець Л. Соціальний інтелект: поняття, функції, структура / Л. Ляховець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки, 2013. – № 114. – С. 128–133.
8. Макаревич О. Специфічність поняття інтелектуального капіталу та зв'язок емоційного інтелекту з його формуванням / О. Макаревич // Агросвіт. – 2015. – №. 15. – С. 85–88.
9. Медведєва О. Бачення інноваційності як характеристики середовища проектів та програм розвитку / О. Медведєва, М. Кірнос // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2014. – №. 4. – С. 52–69.
10. Миронюк Є. Розвиток соціального інтелекту як складова професійної компетенції соціальних працівників / Є. Миронюк, Д. Симонок // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки, 2014. – № 115. – С. 150–153.
11. Носенко Е. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості / Е. Носенко // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Педагогіка і психологія. – 2012. – №. 20. – Вип. 18. – С. 116–122.
12. Носенко Е. Емоційний інтелект: концептуалізація феномена, основні функції : [монографія] / Е. Носенко, Н. Коврига. – Київ : Вища школа, 2003. – 126 с.
13. Попова Т. Теоретичні засади дослідження емоційного інтелекту / Т. Попова, І. Горват-Янушевська // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Соціологія. – 2014. – Т. 244, Вип. 232. – С. 63–66.
14. Редько С. Розвиток соціального інтелекту у майбутніх керівників освітніх закладів / С. Редько // Освітологічний дискурс, 2013. – № 2. – С. 134–143.
15. Руденко С. Социальный интеллект как фактор успешности педагогической деятельности / С. Руденко // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 12. – С. 7–12.
16. Сем'ян О. Емоційний інтелект у процесі трудової діяльності / О. Сем'ян // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер. : Економічна. – 2014. – №. 5. – С. 78–83.
17. Філіпова І. Емоційний інтелект як засіб успішної самореалізації / І. Філіпова // Соціальна психологія. – 2007. – № 4. – С. 68–79.
18. Філоненко В. Психологічні особливості злочинців-рецидивістів корисливого та насильницького типів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / В. Філоненко. – Х., 2015. – 261 с.
19. Шай У. Интеллектуальное развитие взрослых / У. Шай // Психологический журнал. – 1998. – № 6. – С. 14–28.
20. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI) / R. Bar-On// Psicothema.– 2006.– № 18.– P. 13–25.
21. Goleman D. Emotional intelligence / D. Goleman. – New York : Bantam Books, 1995.– 352 p.